

למאמרו של א' עפשטיין

מאמרו של ר' אברהם עפשטיין¹ נדפס לראשונה בגרמנית בשנת 1896,² כעשר שנים לאחר סיומה של הדפסת ש"ס וילנה המפואר. במהדורה זו נדפסו בפעם הראשונה 'פירושי רגמ"ה' בשולי הדף של תשע ממסכתות התלמוד.³ עפשטיין אפיין פירושים אלה וביקש להפריך את ייחוסם לרבנו גרשום מאור הגולה, מתוך שהוא מייחסם לחכמי מגנצא ובראשם ר' יצחק בר' יהודה.

מאה השנים שעברו מאז שהתפרסם המאמר לא גרמו לו להתיימן. למרות ממצאים חדשים ומחקרים חדשים - במיוחד אלה של י"נ אפשטיין,⁴ י"מ תא שמע⁵ וא' גרוסמן⁶ - נשאר מאמרו של עפשטיין מאמר היסוד אליו חודרים ומפנים החוקרים את קוראיהם.⁷

¹ על קורות חייו של ר' אברהם עפשטיין ראה כאוטוביוגרפיה הקצרה שלו שנדפסה בראש אסופת כתביו: **כתבי ר' אברהם עפשטיין**, א, ירושלים תש"י, עמ' 14-19; ע' פדרבוש, 'רבי אברהם אפשטיין', בתוך: ש' פדרבוש (עורך), **חכמת ישראל במערב אירופה**, ירושלים-תל אביב תשי"ט, עמ' 40-46.

² A. Epstein, 'Der Gerschom Meor Ha-Golah zugeschriebe Talmud-Commentar', *Festschrift zum Achtzigsten Geburtstag Moritz Steinschneider's*, Leipzig 1896, pp. 115-143.

³ מאז שבו ונדפסו מחדש חלק מפירושים אלה וכן פירושים קרובים להם שיוחסו אף הם לרגמ"ה. ליומא - ראה: א' ליכטנשטיין (מהדיר), 'פירוש רבינו גרשם ז"ל למס' יומא', **בנתיבות ים**, ח, תשל"ז, עמ' קסח-קעט; לתענית - ראה: ח' דיקמן (מהדיר), 'פירוש רבינו גרשום מאור הגולה - מסכת תענית', בתוך: ד' מצגר (עורך), **פירושי רבינו חננאל בר חושיאל לתלמוד (ביצה, תענית, מגילה)**, ירושלים תשנ"ו; למועד קטן - ראה: ג' זק"ש (מהדיר), 'פירוש רבנו גרשום מאור הגולה', בתוך: **קובץ ראשונים למסכת מועד קטן**, ירושלים תשכ"ו, עמ' א-קלד; לבבא בתרא - **פירושי רבינו גרשום בן יהודה מאור הגולה**, בני ברק תשנ"ח; צ"י לייטנר (מהדיר), **פירוש רבינו גרשום השלם על מסכת בבא בתרא**, א, ירושלים תשנ"ח; ב, ירושלים תשנ"ט; לתמיד - י' גולדשטוף (מהדיר), **פירושי הראשונים ז"ל למסכת תמיד**, ירושלים תשמ"ט, עמ' רה ואילך; חלק נכבד מפירושי רבנו גרשום מאור הגולה על סדר קדשים שוקעו בחיבור מבית מדרשו של ר' בצלאל אשכנזי. ראה: י"ד אילן (מהדיר), **שיטה מקובצת על סדר קדשים**, בני ברק תשנ"ב.

⁴ במחקריו על הריב"ן ופירושו (נקבצו בתוך: י"נ אפשטיין, **מחקרים בספרות התלמוד ובלשונות שמיות** ג, ירושלים תשמ"א) מצטט י"נ אפשטיין פעמים רבות את מאמרו של א' עפשטיין, וקביעותיו של עפשטיין לגבי מינוחים הרווחים בפירושים האשכנזיים הקדומים משמשות תדיר במחקרו.

⁵ ראה: י"מ תא שמע, 'על פירוש רבנו גרשום מאור הגולה לתלמוד', **קרית ספר** נג, תשל"ח, עמ' 356-365; **הניל, הספרות הפרשנית לתלמוד**, א, ירושלים תשנ"ט, עמ' 36-40.

⁶ ראה: א' גרוסמן, **חכמי אשכנז הראשונים**, ירושלים תשמ"א, עמ' 165-174.

⁷ ראה למשל: א"מ ליפשיץ, **כתבים**, א, ירושלים תש"ז, עמ' נה-סז (בעמ' נח, הערה 5: "והשתמשתי בחוברת של ר' אברהם עפשטיין... מכל הנוגע לקונטרס מגנצא"); ש' איידלברג, **תשובות רבנו גרשום מאור הגולה**, ניו יורק תשס"ז, עמ' 26 ואילך (למשל בעמ' 27: "החכם ר' א. עפשטיין כתב מאמר מקיף

טענתו העיקרית של עפשטיין, שהפירושים שנדפסו בש"ס וילנה לא יצאו מתחת ידו של רבנו גרשום מאור הגולה, נתקבלה על דעת כל העוסקים בעניין.⁸ בין לבין נתלבנו במאמר, בהערותיו ובנספח לו כמה וכמה עניינים הנוגעים לחכמי אשכנז וצרפת - בעיקר ביחס לר' אליקים הלוי,⁹ ר' יצחק מאורליאנס, ר' יצחק בן יהודה - וכן ביחס לשיטה מקובצת של ר' בצלאל אשכנזי.¹⁰

* * *

המאמר תורגם מגרמנית בידי הגברת רות טוויג. מר שרגא שוורץ חזר ובדק את התרגום מול המקור. תודת המערכת נתונה לשניהם.

ההוספות של המערכת הוקפו בסוגריים מרובעים. הוספות אלה נוגעות בעיקר לעדכון של ההפניות הביבליוגרפיות של ספרים שזכו למהדורות חדשות ולתיקון של שגיאות דפוס מעטות. על מנת שלא להכביד על הקורא השלמנו פרטים ביבליוגרפיים חסרים מבלי לציין זאת.

עוזיאל פוקס

על בעית הפירושים המיוחסים לרגמ"ה. המאמר הזה היה נר לעבודתי בפרק הפירושים". גם בעצם הימים האלה - בעת התקנת המאמר לדפוס - שבים החוקרים למאמרו של עפשטיין. ראה: ע' שרמר, 'על הפירושים למסכת מועד קטן המיוחסים לרש"י', בתוך: ד' בויארין ואחרים (עורכים), **עטרה לחיים - מחקרים בספרות התלמודית והרבנית לכבוד פרופסור חיים זלמן דימיטרובסקי**, ירושלים תש"ס, עמ' 552.

⁸ ראה למשל גרוסמן, שם (לעיל, הערה 6), עמ' 167: "ולמעשה נתקבלה מסקנתו [= של עפשטיין, ע"פ] ככלל בספרות המחקר. אין ספק, כי פירושים אלה, כפי שהם לפנינו בשלימותם, לא יצאו מתחת ידו של רגמ"ה".

⁹ על פירושו של ר' אליקים ראה: ד' הלבני (ויס), **שרידים מפירוש הר"א על תענית**, ירושלים תשי"ט, עמ' 13-8; ד' גנחובסקי, **פירוש ר' אליקים למסכת יומא**, ירושלים תשכ"ד, עמ' 9-49.

¹⁰ ראה: א' שוחטמן, "בנין שלמה לחכמת בצלאל" לר' שלמה עדני, **עלי ספר** ג, תשל"ז, עמ' 63-93, ובעיקר עמ' 72, הערה 29; מ' בניהו, 'הגהותיהם של רבי בצלאל אשכנזי ורבי יהוסף אשכנזי וטופס-האב שלהם', **אסופות** א, תשמ"ז, עמ' מז-קד, והספרות שנרשמה שם, עמ' נב, הערה 19.